

Marko Milenković

marko_milenkovic@hotmail.com

Prihvatanje evropskih standarda u oblasti ekonomskog prava i (anticipirane) kulturne promene u Republici Srbiji

Apstrakt: Srpsko društvo tokom poslednjih deset godina prolazi kroz značajne promene. Transformacija pravnog sistema se u najvećoj meri odigrava kroz proces evropskih integracija i harmonizaciju prava sa pravnim poretkom EU. U radu sam se pre svega usmerio na proučavanje (anticipirane) kulturne promene koja nastaje promenama ekonomskog zakonodavstva. Cilj rada jeste da, putem proučavanja promene odnosa prema poslovanju, istraži da li uz pomoć analize ekonomskog zakonodavstva možemo da naučimo nešto o kulturnoj promeni i da li smo svedoci transformacije građana Srbije u "evropske građane", potrošače, biznismene, poljoprivrednike, birokrate ili političare. Neke od ovih promena su već prisutne i može se tvrditi da su značajni pomaci već učinjeni. Ipak, u najvećem broju oblasti Srbija se nalazi još uvek daleko od izvršenih reformi pa je transformaciju, njen ishod i rezultate moguće samo anticipirati. Nakon osvrta na Proces stabilizacije i pridruživanja, zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) kao i proces pravne harmonizacije i nadziranih reformi; u radu ću analizirati da li je i u kojoj meri došlo ili nije došlo do: 1) otvaranja srpske ekonomije ka konkurenciji iz inostranstva (pre svega evropskoj), 2) reformi i uvođenju prava konkurencije i kontrole državne pomoći, 3) promena na srpskom selu u procesu pripreme za EU. Može se zaključiti da evropske integracije i prihvatanje niza drugačijih standarda predstavljaju instrumentalni okvir za značajnu kulturnu promenu u srpskom društvu. Ova promena je temeljna i biće dugotrajna. Iz tih razloga se može uglavnom samo delimično anticipirati koji će biti njeni domašaji i da li će i u kojoj meri u svakoj od navedenih oblasti promene biti i završene.

Ključne reči: pravo kao instrument, kulturna promena, tranzicija, harmonizacija prava, Republika Srbija, EU, pravni transplant, konkurencija, državna pomoć, vizna liberalizacija, sloboda kretanja

Uvod

Nakon 2000. godine, pred upravljačkim elitama u Republici Srbiji otvoreno je pitanje sveobuhvatnih društvenih reformi i obnove modernizacijskih

procesa u društvu¹. Srbija kao evropska država ima prednost, može se reći i sreću, da na svom kontinentu ima modele na koje se može ugledati i na čijem iskustvu može vršiti svoje reforme². U tom smislu je moguće transformaciju vršiti u kontekstu evrointegracija³, čime promene dobijaju ne samo sadržaj kome se teži, već i određeni utvrđeni institucionalni i proceduralni, kao i vremenski okvir u kojem se odvijaju. Važan podsticaj za sveukupnu društvenu i kulturnu promenu predstavlja i zacrtani cilj – članstvo u Evropskoj Uniji⁴.

Ipak, potrebno je istaći da se sve promene ne vrše u kontekstu pristupanja Evropskoj Uniji, kao ni da EU ne podrazumeva nužno jednoobrazna pravila⁵. U velikom broju slučajeva, pravna pravila poseduju izvestan stepen fleksibilnosti i omogućavaju državama članicama da same odrede način njihovog transponovanja i primene u nacionalne pravne sisteme⁶. Dakle, pred društvom koje vrši temeljne reforme, pored obaveznog korpusa pravila i standarda koje treba da usvoji, nalazi se i paleta diversifikovanih rešenja na koja može da se ugleda. U tom smislu se može govoriti ne samo o kulturnoj, već i o pravnoj raznovrsnosti Evrope⁷.

Pod evropskim standardima u ovom radu ću podrazumevati pre svega pravne tekovine Evropske Unije, zatim načela tržišne ekonomije, kao i odre-

¹ O antropološkim istraživanjima tranzicije u Srbiji v. Prošić-Dvornić (1994; 1995, 307) i Kovačević I. (2007). Za opštu, preglednu raspravu o kulturi kao nosiocu tranzicionih promena v. Koković (2000). Više o tranzicionim procesima u Srbiji videti Begović i Mijatović (2005), kao i Kovačević M. (2005).

² To bi svakako bilo teže da Srbija nije evropska država i da ne postoji određena mera zainteresovanosti, pre svega evropskih političkih aktera, za njeno međunarodno delovanje i unutrašnje stanje.

³ Savezna Federativna Republika Jugoslavija je imala razvijenu saradnju sa Evropskom Ekonomskom Zajednicom i zaključena su dva trgovinska sporazuma (1970. i 1973.) i Sporazum o saradnji 1980. Više o ovome videti u: Vukadinović (2006b, 547-564).

⁴ Tako ulazak u EU podržava više od 60% građana ali mu se i protivi 17%. Redovna istraživanja koje sprovodi Kancelarija za evropske integracije videti na: <http://www.seio.gov.rs/code/navigate.asp?Id=89>.

⁵ Naprotiv, određen broj oblasti države članice ili nisu prenele na Evropsku Uniju ili nisu prenele u potpunosti prilikom pristupanja. Problematika širine nadležnosti EU ostaje kontroverzna do danas i predmet je polemike među pravnicima. Više o nadležnostima EU videti u: Wyatt and Dashwood (2006, 81-124).

⁶ O odnosu prava i kulture videti: Cotterrell (2004, 1-14). O fenomenu pravnih transplantata videti: Votson (2000, 47-58, 143-151).

⁷ O izgradnji zajedničkog identiteta u kulturno diverzifikovanoj Evropi videti: Shore (2000) i Gačanović (2009). O pravnoj raznovrsnosti Evrope, pre svega na polju privatnog prava i procesima harmonizacije videti: Benacchio and Pasa (2005).

đena demokratska politička načela⁸. Iako bi obuhvatna rasprava o evropskim standardima svakako trebalo da obuhvati temu o ljudskim pravima, o reformi političkih institucija i o promeni ekonomskog okvira, u ovom radu ću se, zbog ograničenosti prostora, pre svega koncentrisati na određene aspekte transformacije ekonomskog zakonodavstva, imajući u vidu da transformacija poslovnog okruženja, samog koncepta tržišta i privređivanja, a posebno radnih navika, stoji u direktnoj vezi sa kulturnom promenom kroz koju postepeno, retko primetno, prolazi stanovništvo Srbije (Erdei 2008; Naumović 2006).

Cilj mi je da promislim u kojoj meri će do takvih promena doći, odnosno da pokažem na koji način proces evropskih integracija utiče na transformaciju privrednog okvira u Srbiji, da li i na koji način privrednici menjaju svoj pristup poslu, tržištu, konkurenciji iz svoje ekonomije, ali i iz drugih ekonomija, a posebno to na koji način se transformišu očekivanja od države i njene intervencije u ekonomiji. Verujem da upravo u ovom polju – transformaciji i uvođenju sistema kontrole nad državnim subvencijama – treba tragati za plodnim okvirom saradnje pravnika i antropologa u domenu proučavanja kulturne promene. Interesuje me, takođe, na koji način se transformišu srpski poljoprivrednik i koje od "tradicionalnih osobina" srpskog seljaštva iščezavaju, kao i da li evropske integracije predstavljaju novi veliki korak za promenu urbanog pejzaža Srbije?

Nastojću da istražim, dakle, da li putem proučavanja promene odnosa prema poslovanju možemo da naučimo nešto o kulturnoj promeni i da li smo svedoci transformacije građana Srbije u "evropske građane", potrošače, biznismene, poljoprivrednike, birokrate ili političare.

Neke od ovih promena su već prisutne i može se tvrditi da su značajni pomaci već učinjeni. Ipak, u najvećem broju oblasti Srbija se nalazi još uvek daleko od izvršenih reformi pa je transformaciju, njen ishod i rezultate moguće samo anticipirati. Nakon osvrta na Proces stabilizacije i pridruživanja, zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), kao i proces pravne harmonizacije i nadziranih reformi, u radu ću analizirati da li je i u kojoj meri došlo ili nije došlo do: 1. otvaranja srpske ekonomije ka konkurenciji iz inostranstva (pre svega evropskoj), 2. reformi i uvođenju prava konkurencije i kontrole državne pomoći, 3. promena na srpskom selu u procesu pripreme za EU.

⁸ Ovakvu podelu vrednosti koje država koja se priključuje treba da prihvati promovisao je Savet Evropske Unije na Samitu u Kopenhagu u junu 1993. i poznata je pod nazivom Kopenhagenski kriterijumi. Videti na sledećem linku: http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf.

Više o Kopenhagenskim kriterijumima videti u: Hillion (2004).

"Evropski standardi" i njihovo uvođenje i primena u Srbiji

Obnavljanje pokidanih veza, harmonizacija prava i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

Pravna, ekonomska, politička i kulturna transformacija srpskog društva se u poslednjih deset godina u najvećoj meri odigrava u okvirima procesa evropskih integracija. Ona je specifična, i vredna zasebne analize, prevashodno zbog kašnjenja od deset godina u odnosu na druga društva iz istočne Evrope⁹, ali i po tome što je u velikom broju integracija, koje su druge države tokom pomenutog procesa morale da prođu, Srbija već jednom učestvovala a potom bila isključena nakon raspada SFRJ¹⁰. Nakon 2000. godine započeo je i proces obnove odnosa Srbije sa Evropskom Unijom¹¹. Specifičnost srpske pozicije je bila i u tome što je Republika Srbija (tada u SFRJ) imala odnose sa Evropskom ekonomskom zajednicom (EEZ) još od 1967. godine kada je zaključena Deklaracija o međusobnim odnosima – kao prva "socijalistička" država koja je uspostavila odnose sa EEZ. Zanimljivo je i to da je prvi trgovinski sporazum koji je EEZ zaključila na osnovu nadležnosti koju su joj prenele države članice u okviru Zajedničke trgovinske politike, bio upravo trgovinski sporazum sa SFRJ 1970. godine. Republika Srbija se nalazi u paradoksalnoj situaciji da skoro četrdeset godina kasnije još uvek nije stupio na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) koji je sadržinski u najvećoj meri trgovinski sporazum,¹² ali je i ugovor čiji je cilj jačanje vladavine prava i izgradnja institucionalnih kapaciteta i harmonizaciju (pre svega) ekonomskog zakonodavstva. Ovo se može karakterisati kao *kulturni*

⁹ O zakasneloj tranziciji u Srbiji videti: Tripković i Tripković (2008); Josifidis i Prekajac (2004).

¹⁰ Pored ponovnog prijema u Ujedinjene Nacije, Republika Srbija se vratila u veliki broj međunarodnih organizacija u kojima je prethodno SFRJ bila prisutna – Organizaciju za evropsku bezbednost i saradnju, Svetsku banku, Međunarodni monetarni fond, Interpol. Iako je SFRJ je bila članica Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) od njegovog nastanka 1948. godine Republika Srbija nije imala priliku da postane članica Svetske trgovinske organizacije (samim tim i ugovora GATT 1994.).

¹¹ Do izvesnog obnavljanja odnosa došlo je 1996. godine, ali oni nisu bili razvijeni niti je postojalo interesovanje Miloševićevog režima za evropske integracije. Nakon toga je sledio niz nemilih događaja koji su uključivali i prekidanje diplomatskih odnosa sa većinom članica EU nakon započinjanja NATO intervencije u Jugoslaviji. Više o odnosima SRJ sa EU videti u: Mišćević (2009, 171-186).

¹² Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju, za zemlje Zapadnog Balkana, i Evropski Sporazumi, za zemlje Centralne i Istočne Evrope, predstavljaju složene međunarodne ugovore koji osim najbitnijeg trgovinskog dela sadrže i niz obaveza koje države preuzimaju u procesu transformacije svojih društava – ranije pominjane Kopenhagenske kriterijume.

model propuštanja šansi i nekapitalisanja ostvarenih rezultata od strane srpskih političkih elita. Tako je Miloševićev režim, pravljenjem zaokreta u državnoj politici i odustajanjem od reformskog ekonomskog kursa, stvorio situaciju da Srbija, koja je kao deo SFRJ bila na vrhu liste socijalističkih zemalja po mnogim parametrima, izgubi šansu da prva i najlakše prođe kroz društvenu i ekonomsku tranziciju i postane članica Evropske Unije. Tako se, ponovo paradoksalno, Srbija sa prvog spustila na poslednje mesto zemalja koje pretenduju na članstvo u Uniji i pripadajuće benefite.

U Republici Srbiji je, poput drugih evropskih zemalja koje su ranije pristupile Evropskoj Uniji, prisutan fenomen tzv. dobrovoljne harmonizacije pravnog sistema¹³. Tako je Srbija usvojila niz Zakona koji inkorporišu evropske standarde, i pre nego što je od nje to formalno zahtevano kroz Ugovor zaključen sa EU, kao što je Zakon o zaštiti konkurencije. Neki propisi pripremljeni i pre nego što je SSP-om ustanovljena obaveza, kao što je Zakon o kontroli državne pomoći¹⁴ o kome će kasnije u radu biti više reči. U Srbiji se, takođe, sa manje ili više entuzijazma, pristupanje EU doživljava kao glavni spoljnopolitički cilj od 2001. godine¹⁵. U tom smislu se harmonizacija zakonodavstva, sa ili bez čvrsto preuzetih obaveza, nameće kao nužnost.¹⁶ Evropska Unija je 2003. godine uvela specifičan instrument – Partnerstvo za evropsku integraciju (Evropska partnerstva)¹⁷. Za svaku od država Zapadnog Balkana napravljena su posebna partnerstva, kao i Akcioni planovi koji su predviđali reforme koje administracije treba da sprovedu. Konačno, od 2005. napredak Srbije u procesu evropskih integracija, kao i ostalih država Zapadnog Balkana, se vrednuje u godišnjim izveštajima Evropske Komisije¹⁸. Oni predstavljaju popis učinjenog napretka na polju reformi po sektorima kao i preporuke koje Evropska Komisija daje za akciju u narednom periodu¹⁹.

¹³ O različitim tipovima harmonizacije zakonodavstva videti više u: Vukadinović (2006a).

¹⁴ O procesu uvođenja sistema kontrole državne pomoći videti: Petrović (2009).

¹⁵ Spoljnopolitički ciljevi Srbije: <http://www.mfa.gov.yu/Srpski/Foreinframe.htm>.

¹⁶ Bez obzira na dobrovoljnost, harmonizacija je u velikoj meri i plod političkog dijaloga i redovnih sastanaka srpske administracije sa predstavnicima Evropske Komisije koji se kontinuirano odigravaju od 2001. godine, a od 2004. naziva se "unapređeni stalni dijalog".

¹⁷ Aktuelni dokument se može naći na: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:080:0046:01:EN:HTML>.

¹⁸ Godišnji izveštaji za prethodne godine se mogu naći na: http://ec.europa.eu/enlargement/how-does-it-work/progress_reports/index_en.htm.

¹⁹ Tako je poslednji izveštaj, objavljen upravo u vreme pisanja ovog rada, konstatovao značajan napredak Srbije na velikom broju polja integracije. Izveštaj za 2009. se može videti na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/sr_rapport_2009_en.pdf.

Ovakav pristup je koristan iz više razloga. Omogućava strukturisanu tranziciju, jasno postavljene ciljeve, relativno kratke rokove i konstantnu evaluaciju postignutih rezultata. Reforme je lakše sprovesti kada, pored toga što je sadržaj promena poznat (u velikoj meri) i politički akteri imaju opravdanje pred javnošću da vrše nepopularne promene, budući da pristupanje Evropskoj Uniji i sve prednosti koje ono donosi predstavljaju podsticaj za sprovođenje promena i njihovo lakše prihvatanje. Ovakav pristup, s druge strane, stvara rizik da se sadržini reformi ne pridaje zaslužena pažnja ili da se Vlada i Parlament percipiraju kao mašine za jednostavno "prepisivanje i izglasavanje evropskih rešenja"²⁰. Iako se može čuti kritika da ovakav pristup stvara utisak u javnosti Srbije i ostalih zemalja da se promene vrše "zbog Evrope", ovaj pristup potpomaže stvaranju momentuma u političkim institucijama i administraciji.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju – *ugovorena harmonizacija*

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Srbije i EU i njenih država članica²¹ potpisan je 28. aprila 2008. godine. Narodna Skupština Republike Srbije ga je ratifikovala²² 10. septembra 2008. zajedno sa Prelaznim trgovinskim sporazumom čija je sadržina samo trgovinska i koji se primenjuje do stupanja na snagu SSP. Političko protivljenje i nezadovoljstvo Holandije kvalite-

²⁰ U najnovijem izveštaju o napretku Srbije u procesu evropskih integracija, Evropska Komisija je istakla da veliki broj zakonskih predloga ima za cilj transponovanje rešenja iz komunitarnog prava. Upućena je, međutim, važna zamerka da sekretarijat za zakonodavstvo Vlade Republike Srbije često nema dovoljno vremena da uradi temeljnu analizu propisa. Dodatno, uočen je problem neujednačenih administrativnih kapaciteta od ministarstva do ministarstva, što takođe utiče na kvalitet zakonodavnih rešenja i njihove usklađenosti sa komunitarnim normama, ali kako se ističe u izveštaju i sa drugim domaćim propisima. Konačno, stavljena je i zamerka nedovoljno dobroj implementaciji propisa. Zanimljiva je i ocena Evropske Komisije da je Narodnoj Skupštini, uprkos intenziviranom radu na usvajanju zakona, potrebno da poboljša sistem ex ante kontrole kompatibilnosti propisa pre nego što ih usvoji (Commission staff working document: Serbia 2009 Progress Report, 8 i 9).

²¹ Sadržinski SSP čini deset naslova-delova: Opšta načela, Politički dijalog, Regionalna saradnja, Slobodan protok robe, kretanje radnika, poslovno nastanjivanje, pružanje usluga i kretanje kapitala, Usklađivanje propisa, primena prava i pravila konkurencije, Pravosuđe, sloboda i bezbednost, Politike saradnje, Finansijska saradnja i Institucionalne, opšte i završne odredbe.

²² Simbolički je značajno i interesantno da je ovaj Sporazum ratifikovan na istoj sednici kad i kontroverzni Sporazum o saradnji u oblasti Energetike sa Ruskom Federacijom, čime je poslata u velikoj meri šizofrena politička poruka o spoljnopolitičkim prioritetima Srbije.

tom saradnje Srbije sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, doveo je do blokade primene Prelaznog trgovinskog sporazuma. Vlada Srbije je odlučila 16. oktobra 2009. da otpočne sa jednostranom primenom Prelaznog sporazuma i otvaranjem tržišta za proizvode iz Evropske Unije. Može se primetiti i drugi pozitivan proces, a to je nastavljanje rada na harmonizaciji srpskog zakonodavstva uprkos trenutnom zastoju u evropskim integracijama. Interesantno je istaći da je poslednji godišnji Izveštaj o napretku Srbije u procesu evropskih integracija intoniran na specifičan način i tretira napredak Srbije kao da proces integracija nije blokiran.

Iako je SSP u najvećoj meri trgovinski sporazum, njemu je pridodata i komponenta *regionalne saradnje*. Naslov III SSP-a predviđa obavezu saradnje sa drugim državama koje su potpisale SPP sporazume, ili su deo procesa pridruživanja ili su kandidati za članstvo u EU (Turska). Ova obaveza pre svega podrazumeva razvoj slobodne trgovine, ali u slučaju onih država sa kojima je potpisan sporazum i postepenu liberalizaciju kretanja radnika, poslovnog nastanjivanja ili kretanja kapitala²³.

Može se uočiti da se u slučaju država zapadnog Balkana, koje su prošle traumatični period ratnih sukoba i pokidanih odnosa, primenjuje model sličan pomirenju i izgradnji saradnje i poverenja između zapadnoevropskih društava nakon Drugog svetskog rata. Kao što je pomirenje i saradnja Nemačke i Francuske institucionalizovana stvaranjem Evropske zajednice za ugalj i čelik 1954. tako se i zemlje Zapadnog Balkana uz asistenciju Evropske Unije okupljaju u Paktu za stabilnost Jugoistočne Evrope, Centralno evropskom trgovinskom sporazumu ili Energetskoj Zajednici. Upravo izgradnja "regionalne saradnje" uz izgradnju "institucionalnih kapaciteta" predstavlja ključno polje na kojem, verujem, da pravna nauka i antropologija mogu da ostvare plodnu saradnju. Nagoveštavam da će u svim ovim koracima, ili stupnjevima ispunjenja sporazuma, dolaziti, ili već dolazi, do dubokih promena u čijem razumevanju etnološka i antropološka istraživanja kulturne kontekstualizacije i kulturne recepcije pravnih normi i primene prava mogu da odigraju veoma važnu ulogu.

Ekonomске i/kao kulturne promene – slučaj procesa pridruživanja Republike Srbije Evropskoj Uniji

Promena privrednog okruženja²⁴ predstavlja oblast koja prolazi kroz najveći stepen transformacije u Srbiji. Kao što je istaknuto u uvodu, interesantne su promene kroz koje prolaze srpski privrednici, odnosno poljoprivrednici spremajući

²³ Detaljnije o specifičnostima sporazuma za države Zapadnog Balkana: Lopandić (2006). O trgovini između zemalja Zapadnog Balkana videti: Bartlett (2008).

²⁴ O napretku reformi videti u studiji: Mijatović (2008).

se da postanu deo novog većeg tržišta EU. Zbog ograničenosti prostora pokušaću da postojeće i anticipirane kulturne promene ilustrujem primerima reformi u domenu uvođenja četiri "slobode kretanja" EU, ukidanja protekcionističkog pristupa u srpskoj privredi i promeni položaja javnih preduzeća, te promenama koje će nastati uvođenjem sistema kontrole slobodne konkurencije i državne pomoći, kao i reformama kroz koje prolazi srpsko selo. Za ovakvo istraživanje bi svakako bila interesantna i pitanja reformi javnih finansija, fiskalnog sistema, kontrole budžeta, promenama u monetarno bankarskom sistemu, privatizaciji i transformaciji svojinske strukture privrede, reformi radnog zakonodavstva ili tržišta osiguranja i hartija od vrednosti kao i na polju imovinskih prava.

Otvaranje srpskog tržišta za konkurenciju iz Evropske Unije i ukidanje protekcionističkog pristupa privredi

Unutrašnje tržište EU podrazumeva slobodno kretanje robe, ljudi, usluga i kapitala. Obimnost teme sprečava me da ulazim u detalje promena koje nastaju ugovaranjem slobode kretanja sa EU putem SSP-a. Ipak, ukratko ću obraditi pitanje slobodnog kretanja robe, vizne liberalizacije za građane Srbije kao prvom malom koraku ka osvajanju kasnijih sloboda nastanjivanja i rada u EU, kao i specifičnosti položaja srpskih javnih preduzeća u procesu promena.

Slobodno kretanje robe između Srbije i EU

Već je bilo reči o postojanju trgovinskih sporazuma između SFRJ i Evropske ekonomske zajednice. Ubrzo nakon političkih promena 2000. godine, Savet ministara Evropske zajednice je jednostrano ukinuo gotovo sve carine i količinska ograničenja za uvoz robe iz Srbije na tržište EU,²⁵ što je bio gest obnavljanja saradnje sa Srbijom nakon političkih promena i element ekonomske pomoći srpskoj privredi. S druge strane, Srbija je zadržala carine prema robi iz Evropske Unije.²⁶ Liberalizacija trgovine sa EU dobija svoje ugovorno uobličenje Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (Naslov IV SSPa) koji predviđa fazno otvaranje tržišta Srbije za proizvode iz EU u periodu od šest godina od stupanja na snagu Sporazuma. Ovaj period od šest godina će biti i kraći ukoliko Srbija ranije postane članica EU. Za poljopri-

²⁵ Regulativa Saveta Ministara EZ (EC) 2563/2000.

²⁶ Ipak, spoljnotrgovinski režim Srbije je značajno izmenjen od 2000. do danas kroz nekoliko Zakona o spoljnotrgovinskom poslovanju i Zakona o carinskoj tarifi. Tako su carine u značajnoj meri snižene a kvantitativna ograničenja za uvoz i izvoz su predviđena kao izuzetna mera.

vredne proizvode²⁷ će, za razliku od industrijskih, postojati određena manja ograničenja potpuno slobodnom izvozu u EU, a na kraju prelaznog perioda od šest godina i dalje će postojati carine na uvoz u Srbiju ali značajno redukovane²⁸.

Reč je o značajnoj promeni za srpska preduzeća i poljoprivrednike. Nakon decenija relativne učaurenosti i izolovanosti, ali i izloženosti sankcijama, nedostatku kredita i nelikvidnosti, suočavaju se sa značajnim promenama u načinu poslovanja i organizaciji. One se ogledaju u većoj i konkurentnijoj ponudi robe srpskim potrošačima koja im je dostupnija nego ranije (usled snižavanja carina i ukidanja kvota), promenama na polju finansiranja poslovanja (pad državnih subvencija i obaveza vraćanja kredita bankama), promeni strukture zaposlenih (manji broj radnika koji se bavi administrativnim poslovima), neophodnosti ulaganja u obrazovanje radne snage kao i istraživanja i tehnološki razvoj. Ovo su složeni i dugotrajni procesi za srpska preduzeća a rezultati kao i prepreke ostaju brojni²⁹. Iako građani Srbije još uvek nemaju slobodu izbora i širinu ponude kao evropski građani, u prethodnoj deceniji veliki broj brendova došao je na srpsko tržište i u značajnoj meri je promenjen izgled trgovine. Pod ovim mislim pre svega na otvaranje velikog broja tržnih centara i uticaj koji su oni imali na pad prometa i zatvaranje određenog broja malih trgovaca. Ipak, fenomen da naši građani i dalje u velikoj meri preferiraju kupovinu svakodnevnih namirnica u manjim radnjama u komšiluku i da one opstaju, pokazatelj su da se neke ustaljene potrošačke navike vrlo sporo menjaju ali takođe i manifestuje preferencije potrošača da radije plaćaju nešto više za namirnice u radnjama koje su im blizu, manje i familijarne nego u depersonalizovanim velikim supermarketima.

Promenjena pozicija javnih preduzeća

Položaj javnih preduzeća je od posebnog značaja s obzirom na značajno učešće u društvenom proizvodu Srbije, veliki broj radnika koji zapošljavaju (v. Bošnjak 2008) i delatnosti koje obavljaju. U pravu EU se priznaje poseban status preduzeća od opšteg ekonomskog interesa kao i fiskalnih monopola.

²⁷ Većina poljoprivrednih proizvoda smatra se "osetljivim" i za njih se posebno ugovara režim liberalizacije. Ovde je reč o specifičnom problemu pripremanja srpskih poljoprivrednih proizvođača da budu izloženi konkurenciji sa daleko većeg i organizovanijeg tržišta, koje je uz to i u velikoj meri subvencionisano sredstvima Zajedničke poljoprivredne politike. Tako se pred naše proizvođače poljoprivrednih proizvoda, pored imperativa poštovanja strožih sanitarnih, veterinarskih i propisa koji se odnose na dobrobit životinja, nužno otvara pitanje reorganizacije proizvodnje, njenog ukрупnjavanja i veće efikasnosti.

²⁸ Videti Aneks III SSP.

²⁹ O unutrašnjim promenama kroz koje kompanije moraju proći videti: Lajović (2003).

Ovo je plod kompromisnog stava o potrebi posebnog pristupa sektoru "javnih preduzeća" bez obzira na svojinski oblik u kome se nalaze³⁰. Ipak, na njih se u načelu primenjuju pravila konkurencije kao i na ostale privredne subjekte. Položaj ovih preduzeća se tokom istorije EU menjao. Tako su mnoga tradicionalno zatvorena tržišta liberalizovana. To je bio slučaj se telekomunikacijama ili sa poštanskim uslugama. U sektoru energetike je tokom devedesetih i dve-hiljaditih fazno sprovedeno otvaranje tržišta i omogućavanje krajnjim korisnicima da biraju od koga će kupovati energiju.³¹

Sve ove oblasti su u Srbiji i dalje uglavnom neliberalizovane, te se prava revolucija i transformacija ovih tržišta, kao i prava koja će građani imati kao potrošači na slobodnijem tržištu, tek očekuju u procesima pridruživanja i pristupanja EU. Ova transformacija je ugovorena SSP³²-om. Specijalno je istaknuto, član 74. SSP, da ni tokom ovog prelaznog perioda specijalna prava javnih preduzeća ne mogu uključivati nametanje kvantitativnih ograničenja ili slične mere na uvoz iz Zajednice u Srbiju.

Za pitanje (ne)menjanja odnosa srpske političke elite u odnosu na principe slobodnog tržišta, ali i niskog vrednovanja važnosti zaštite životne sredine i dobrobiti i zdravlja građana, veoma je interesantno pitanje specifičnog položaja koji Naftna industrija Srbije ima na domaćem tržištu naftnih derivata³³. Ovakav režim kojim se NIS-u dodeljuje monopolski položaj pri uvozu, odnosno preradi nafte prvobitno je uveden 2001. da bi se prekinuo nelegalni uvoz nafte iz doba devedesetih, počela naplata carina i poreza i stabilizovali javni prihodi. Ova me-

³⁰ Član 86. Ugovora o Evropskoj Zajednici. Reč je o važnim sektorima proizvodnje, prenosa i distribucije energije, telekomunikacija, poštanskih usluga, transporta. Veliki broj njih je, u značajnom broju članica, i dalje barem manjinski u državnoj svojini. U velikom broju slučajeva reč je i o tzv. prirodnim monopolima pa se i pristup kapacitetima takvih preduzeća javlja kao problem za razvoj konkurencije. Više o problematici prirodnih monopola videti: Sharkey (1982).

³¹ Više o formiranju zajedničkog energetskog tržišta videti u: Cabau et al. (2006).

³² Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju predviđa u članu 43. da Srbija ima rok od tri godine od stupanja na snagu Sporazuma da uskladi sve državne monopole komercijalnog karaktera tako da ne postoji diskriminacija između državljana EU i Srbije. Član 74. SSP-a takođe predviđa da se u roku od tri godine od dana stupanja na snagu SSP-a na javna preduzeća i preduzeća kojima su dodeljena specijalna prava primene pravila konkurencije EU, a naročito član 86. Ugovora o Evropskoj Zajednici koji reguliše položaj ovih preduzeća.

³³ Trenutna Uredba o postupku i uslovima za uvoz nafte i naftnih derivata predviđa monopol NIS-a na uvoz osnovnih naftnih derivata, izuzev Euro dizela, kao i obavezu svakog preduzeća koje želi da uveze sirovu naftu da zaključi ugovor o preradi te nafte sa NIS-om. Mišljenja sam da se trenutni režim uvoza nafte i naftnih derivata može okarakterisati kao mera koja ima slično dejstvo kvantitativnom ograničenju i potencijalno bi mogao izazivati probleme u trgovinskim odnosima sa drugim državama, pre svega sa EU.

ra, kao i druge poreske reforme poput uvođenja poreza na dodatu vrednost, omogućile su srpskom društvu da ostvari redovno finansiranje penzija, obrazovnog ili zdravstvenog sistema – degradirane civilizacijske vrednosti u godinama pre 2001. Paradoksalno, održavanje ovakvog režima deset godina kasnije pokazuje mnoge slabosti i udaljava Srbiju od vrednosti slobodnog tržišta. Usled tehnološke zaostalosti NIS-a srpski vozači koriste izuzetno loše gorivo koje je u većoj meri štetno po životnu sredinu i zdravlje ljudi nego u većini evropskih zemalja; u Srbiji se slabo razvija konkurencija proizvoda i njihovih ponuđača, nema podsticaja za ulaganje u infrastrukturu za preradu³⁴ nafte. Ovo je tipičan primer sporosti srpske tranzicije i *neodlučnosti političke elite da dela u najboljem interesu građana*. Koristi od zadržavanja nazadnog monopolskog preduzeća je imao samo mali broj ljudi, a na ovom primeru je pokazana slaba predanost slobodnom tržištu, razvoju konkurencije, zaštiti životne sredine i zdravlja građana. Upravo primer pravnog režima koji omogućava NIS-u ovakav štetan monopol i jasno zanemarivanje interesa građana, mogu biti jedan od ključnih argumenata da se značajnija kulturna promena nije odigrala.

Može se zaključiti da je u vezi sa javnim preduzećima napravljen mali pomak i primećuju se dva problema. Prvi je nedostatak političke volje da se javna preduzeća reformišu, prepuste tržištu u većoj meri i omogući veća konkurencija u sektorima koja pokrivaju. To je upravo i drugi problem, devet godina nakon početka ozbiljnijih ekonomskih reformi u Srbiji u velikom broju oblasti i dalje postoji jedno javno preduzeće koje proizvodi robu ili pruža usluge – električna energija (EPS), prerada nafte (NIS), železničke usluge (Železnice Srbije), fiksna telefonija (Telekom Srbija).

Vizna liberalizacija i buduća sloboda kretanja

Ostvarenje pune slobode kretanja za građane Srbije će se desiti tek pristupanjem Evropskoj Uniji. Aktuelni korak u približavanju Srbije i EU predstavlja najavljen ukidanje viza građanima Srbije³⁵ za putovanja i boravak do 90 dana na teritoriji država članica šengenskog sporazuma.³⁶ Devet godina nakon poli-

³⁴ Iako je NIS nedavno najavio osavremenjivanje rafinerije u Pančevu uglavnom pritisnut mogućim otvaranjem tržišta.

Videti na: http://www.nis.rs/data/090917_saopstenje_1253279711.pdf.

³⁵ Predlog Evropske Komisije Savetu da ukine vize: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1138&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

³⁶ Ne treba naravno zaboraviti i pitanja bezviznog režima sa Velikom Britanijom, SAD, Kanadom, Australijom koja će morati bilateralno da se regulišu sa svakom od ovih država.

tičkih promena u Srbiji još nije došlo do promene ovakvog režima, a sa proširivanjem EU je broj zemalja "nedostupnih" građanima Srbije rastao. Ovakav sticaj okolnosti svakako nije mogao pozitivno uticati na stav srpske populacije prema EU, i otvorenosti prema integrativnim procesima.³⁷ Vizna liberalizacija predstavlja tako ponovno osvojenu slobodu na koju su građani Srbije čekali skoro osamnaest godina.³⁸ Pitanje promene ovog režima je imalo dva preduslova. Jedan je bio donošenje političke odluke od strane država potpisnica šengenskog sporazuma i EU, a sa druge niz zakonodavnih i proceduralnih reformi u samoj Srbiji.³⁹ Rešavanje ovog problema je tipičan primer sporosti i neefikasnosti rada srpske administracije i političkih aktera,⁴⁰ i uporediv je sa inertnošću i nemarnošću prikazanom u prethodnom poglavlju u slučaju NIS-a.

U vezi sa slobodom kretanja ljudi treba razmotriti i mogućnosti koje će se otvoriti građanima Srbije nakon stupanja na snagu SSP, kao i pristupa EU. Pristup tržištu rada državljana trećih zemalja je i dalje u velikoj meri u nadležnosti država članica EU, i takva situacija će za građane Srbije ostati dok Srbija ne pristupi Evropskoj Uniji. SSP predviđa da se pristup tržištu rada, regulisan na nivou država članica, neće pogoršavati za građane Srbije od trenutka stupanja na snagu Sporazuma. SSP predviđa i uzajamno garantovanje prava da supružnici i deca lica kome je odobren rad imaju pravo zapošljavanja na teritoriji države članice, odnosno Srbije. S obzirom da je nekoliko država članica EU izjednačilo gej osobe sa heteroseksualnom većinom i omogućilo zaključivanje brakova, a da je dodatno najveći broj članica omogućio pravno regulisanje i registrovanje istopolnih zajednica, otvoriće se zanimljivo pitanje pristupa i postupanja srpskih organa u slučaju gej supružnika radnika iz zemalja EU. Usled relativno malog broja stranih državljana koji rade u Srbiji, kao i usled raširene homofobičnosti srpskog društva, ne treba očekivati značajan broj takvih slučajeva u praksi. Ipak, njih će biti, i zanimljivo će biti izučavati u narednim godinama odnos i reakcije srpske administracije u takvim situacijama, kao i to do koje mere će politički akteri biti spremni da prevazilaze uvre-

³⁷ Na sreću, kao što je ranije već navedeno, podrška integracijama i očekivanja u vezi sa njima i dalje su vrlo visoka.

³⁸ U Srbiji je prisutan fenomen da su starije generacije građana Srbije bile u mogućnosti da slobodno putuju, a da generacije dece odnosno unuka to nisu. Najavljena vizna liberalizacija će zasigurno stvoriti osećaj slobode kod značajnog dela srpske populacije, iako nedostatak novca i dalje ostaje najveća prepreka većem intenzitetu putovanja naših građana.

³⁹ Ovo je uključivalo između ostalog i važna pitanja preuzimanja kontrole granica od strane policije (do 2005. je to činila Vojska), usvajanje novih politika kontrole azila i migracija, zaključenje Sporazuma o readmisiji građana Srbije koji nelegalno borave u zemljama članicama EU, izdavanje novih putnih isprava.

⁴⁰ Tako je oprema za izradu biometrijskih pasoša nabavljena 2002. a izdavanje pasoša je počelo 2008.

žene homofobne stereotipe i promovišu jednakost i nediskriminaciju kao evropske vrednosti.

Konačno, velika je dilema da li će radnicima sa Zapadnog Balkana od trenutka (pretpostavljenog) simultanog pristupanja EU biti u potpunosti omogućena sloboda zapošljavanja u svim članicama EU ili će postojati prelazna rešenja, kao prilikom velikog proširenja Unije 2004. godine i državama članicama omogućeno da postepeno otvaraju svoje tržište rada za radnike sa (najverovatnije celog) Zapadnog Balkana.

Na polju slobode kretanja je, može se zaključiti, učinjen vrlo mali napredak. Ipak, u narednim godinama se mogu očekivati dva procesa. Prvi je da će građani Srbije, uključujući mlade, početi više da putuju u države Evropske Unije. U ovom trenutku je nezahvalno davati procene koliki će rast putovanja biti, naročito u kontekstu ekonomske krize. Ipak, svakako se može oceniti da će percepcija izolovanosti opasti a da će izloženost drugačijim kulturnim modelima biti korisna, kao i sticanje realističnijih predstava o životu u "razvijenom svetu". Drugi fenomen je u vezi sa prvim. Srbija je tradicionalno emigrantska država (Pavlica 2005) tako da se može očekivati da će jedan dodatni broj građana odlučiti da se preseli u razvijenije ekonomije EU kada to postane moguće pristupanjem EU. S druge strane, treba uzeti u obzir da je, uprkos očekivanjima o velikim migracijama sa istoka na zapad Evrope posle 2004. godine, takva pojava izostala. U ovom trenutku o migratornim kretanjima se može samo spekulirati. Antropologiji bi moglo biti interesantno da pod lupu svojih istraživanja stavi jednu novu generaciju srpskih migranata i razvoj od "radnika gostiju"⁴¹ do "evropskih građana" koji uživaju sve pogodnosti prostora bez granica.

Konkurencija i državna pomoć

Uspostavljanje sistema kontrole ponašanja aktera na tržištu i uvođenja kontrole dodele državne pomoći (subvencija), predstavlja veliku promenu za sistem privređivanja u Srbiji. Pravo konkurencije se u Zapadnim ekonomijama razvija već više od jednog veka, a kontrola subvencija (državna pomoć) je dobila na aktuelnosti u kontekstu Svetske trgovinske organizacije (v. Besarović 2008) i subvencija izvoznicima kao i stavljanja pod kontrolu pomoći koju dobijaju privrednici u Evropskoj Uniji radi obezbeđivanja konkurencije na tržištu Evropske Unije. Pred Srbiju se postavlja imperativ kreiranja nacionalnog sistema kontrole koji bi jednog dana mogao biti deo Evropske mreže za zaštitu konkurencije (Network of competition authorities), iako obaveza nije definisana na takav način, u SSP-u. Pored formiranja dva "nezavisna operativna

⁴¹ Izraz korišćen za radnike migrante u Nemačkoj u šezdesetim godinama.

tela" za pravo konkurencije u užem smislu⁴² i državnu pomoć, harmonizacija srpskog prava sa komunitarnim pravilima konkurencije se definiše kao jedan od prioriteta harmonizacije. Srbija je već ranije preuzela niz koraka u izgradnji ovih institucija i adopciji pravila na dobrovoljnoj bazi. Njihova dalja primena i izgradnja i jačanje nezavisnih kontrolnih institucija je ključalno za privrednu transformaciju Srbije. Pokušaću da odvojeno, na primeru prava konkurencije i kontrole državne pomoći, ispitam da li je i do kakvih kulturnih promena došlo i ispitam hipotezu da se veće promene tek mogu očekivati.

Pravo konkurencija

Pravo konkurencije nije novina u srpskom pravnom poretku⁴³, ali se može reći da je u povelju tek od 2000. godine. Skupština SRJ je 1996. usvojila Antimonopolski zakon⁴⁴ kojim je prvi put na jedinstven način regulisana problematika konkurencije kod nas. Nažalost, iako je zakon predviđao u izvesnoj meri usklađene materijalne norme prava konkurencije s evropskim, proceduralni i institucionalni aparat nije garantovao valjan razvoj konkurencije na našem tržištu.⁴⁵ Na akte Antimonopolske komisije, kreirane ovim zakonom, mogla se uložiti žalba Saveznom sekretarijatu za privredu, pa na taj način nije bila obezbeđena nezavisnost komisije i njenih odluka. Situacija je promenjena 2005. usvajanjem Zakona o zaštiti konkurencije. Ovaj Zakon je pored recepcije materijalno-pravnih kriterijuma prava konkurencije EU, omogućio i formiranje Komisije za konkurenciju kao nezavisnog tela. Komisija ima svoju stručnu službu i Savet kao organ Komisije zadužen za kontrolu zaštite konkurencije na našem tržištu. Nažalost, prvobitno Komisija nije dobila Zakonom važno ovlašćenje koje ima Evropska komisija na nivou EU odnosno tela nadležna za konkurenciju na nivou država članica – pravo izricanja mera i kažnjavanja učesnika na tržištu. Komisiji je ovim Zakonom jedino omogućeno da podnese prijavu sudiji za prekršaje koji je dalje odlučivao o osnovanosti prijave i mogao osuditi učesnike na tržištu na novčanu kaznu do 10% godišnjeg prometa. S obzirom da je reč o komplikovanim procedurama i da su finansijske implikacije znatne, jasno je da ovakvo rešenje

⁴² Pod time podrazumevam kontrolu nedozvoljenih sporazuma i prakse, zloupotrebe dominantnog položaja i spajanje i preuzimanje preduzeća.

⁴³ Više o istorijatu razvoja prava konkurencije u Srbiji videti: Marković-Bajalović (2000, 62-78).

⁴⁴ Službeni list SRJ 29/96.

⁴⁵ Reč je naravno o periodu devedesetih godina i velike izolovanosti usled sankcija i izolacije privrede. Za kritiku materijalno i procesno pravnih rešenja ovog zakona videti: Marković-Bajalović (2000, 70-78).

nije bilo prikladno.⁴⁶ Iz tog razloga je i kontrola bila u značajnoj meri hendikepirana. Skupština Republike Srbije je 8. jula 2009. usvojila novi Zakon o zaštiti konkurencije koji se primenjuje od 1. novembra 2009. Njime je predviđeno da izricanje kazni pređe u nadležnost Saveta odnosno Komisije i na taj način je i u Srbiji stvoren institucionalni okvir za bolju kontrolu. Ostaje da se u praksi vidi na koji će način i u kom obimu Komisija koristiti ova svoja ovlašćenja, ali su sada stvoreni institucionalni i proceduralni preduslovi za sprovođenje takve politike.⁴⁷ Ukratko ću analizirati najvažnije probleme prava konkurencije u našem slučaju.

Nedozvoljeni sporazumi i dogovorne prakse između privrednih subjekata su donošenjem Zakona iščezli iz javne sfere u Srbiji u kojoj su bili zastupljeni do pre samo nekoliko godina⁴⁸. Iako se rad Komisije za zaštitu konkurencije do sada najvećim delom sastoji od kontrole koncentracije preduzeća, ipak je vođen jedan broj istraga o nedozvoljenim sporazumima između preduzeća, a donesene su i odluke koje to potvrđuju. Kao problem se pojavila gore istaknuta nemogućnost da sama Komisija kažnjava učesnike na tržištu sa do 10% godišnjeg prihoda. Odluke Komisije imaju svakako veliki moralni značaj. Ipak, tek mogućnost efektivnog kažnjavanja za antikonkurentne akte, kao i njihovo primenjivanje u praksi značiće efektivnu kulturnu promenu. Dodatno, za Srbiju je od krucijalne važnosti suzbijanje nedozvoljenih sporazuma i dogovaranja učesnika na tržištu u procesu javnih nabavki.⁴⁹ Ipak, može se izraziti skepsa u vezi sa skorijim napretkom zbog preklapanja ovog problema sa problemom korupcije. Ostaje da se vidi u kojoj će meri Komisija uspeti da dođe do dokaza o antikonkurentskom ponašanju i da isto sankcioniše, ali je pozitivno to što je u 2009. porastao broj vođenih istraga i zaključaka da je do nedozvoljenih sporazuma i došlo; a Komisija je od 2009. počela da rezultate svake

⁴⁶ Ovakvo rešenje je pokazalo neznatnu spremnost političkih aktera da se u tom trenutku krene sa formiranjem nezavisne institucije koja bi istinski bila u stanju da se upusti u borbu protiv monopola. To je i dokaz da se u nekim slučajevima reforme sprovede polovično i nevoljno, često zbog spoljnog pritiska.

⁴⁷ Kažnjavanje aktera koji ne poštuju norme konkurencije je česta pojava u EU a izrečene kazne dostižu i iznose preko milijardu evra. Više o ovim odlukama videti Generalni direktorat EU za konkurenciju, na: http://ec.europa.eu/competition/index_en.html. Neke od odluka Komisije za zaštitu konkurencije videti na: <http://www.kzk.org.yu/?link=105&lang=0#673>.

⁴⁸ Tako su npr. hotelijeri održavali sastanke u okviru tela Privredne komore i ugovarali minimalne cene ispod kojih neće izdavati sobe gostima, za svaku od kategorija hotela.

⁴⁹ SSP predviđa da se u pogledu javnih nabavki omogući pristup srpskih preduzeća javnim nabavkama u Uniji, a preduzećima iz Unije najkasnije u periodu od 5 god na tržištu Srbije. Na taj način će srpska preduzeća imati dodatni podsticaj da podižu nivo svoje konkurentnosti, dok će nakon prelaznog perioda trpeti novu značajnu konkurenciju na sopstvenom tržištu. Član 76.

svoje sednice objavljuje na internetu,⁵⁰ čime je dat doprinos razvoju javnosti rada institucija u Srbiji.

Značajna promena je na polju spajanja i preuzimanja preduzeća. Uz jasno predviđenu zakonsku obavezu prijave spajanja i preuzimanja preduzeća, počela je i praksa prijavljivanja Komisiji koja ih je uglavnom odobravalala⁵¹ i one su predstavljale najveći deo posla koji je Komisija obavljala poslednjih godina. Nažalost, Zakon čija važnost prestaje 1. novembra 2009. je propisivao nepriemerene kriterijume za obavezu prijavljivanja koncentracija⁵² i time opterećivao rad Komisije. Ovakav kritikovan pristup (v. Skopljak 2007) je izmenjen promenama zakona iz 2009. čime je omogućeno Komisiji da se u budućnosti više posveti zloupotrebama dominantnog položaja, a ne toliko njegovim potencijalnim nastajanjem.

Evropska Komisija je u poslednjem Izveštaju o progresu Srbije u evropskim integracijama istakla da je potreban dodatan rad sa državnim službenicima i funkcionerima, sudijama, poslovnom zajednicom kao i generalnom populacijom; a da je potrebno da Komisija unapredi svoje kapacitete radi izvođenja ekonomskih analiza prilikom rada na slučajevima. Ovo je upravo i trend u pravu konkurencije EU i od svake odluke, da bi prošla sudsku kontrolu, se očekuje podrobna ekonomska analiza.

Može se zaključiti da je tematika kontrole konkurencije za relativno kratko vreme od donošenja Zakona postala predmet interesovanja kako opšte tako i pravničke javnosti. Ipak, razvoj kontrole ponašanja aktera na tržištu, i njihovo strogo sankcionisanje se sporo razvijaju, dok se ozbiljniji napredak tek može očekivati u narednim godinama.

Državna pomoć

Uvođenje sistema kontrole državne pomoći privredi predstavlja veliku kulturnu promenu za postsocijalističko društvo. Srpska privreda je decenijama navikavana na asistencije države najrazličitijih oblika i upravo je finansijska pomoć države, uz nesistematičnu primenu stečajnog zakonodavstva, vodila višedecenijskom opstajanju neuspešnih preduzeća. Ovakva praksa se nastavila i posle 2000. godine i odraz je nedostatka volje da se radikalnije raskine sa ra-

⁵⁰ Videti sajt Komisije: <http://www.kzk.org.yu/?link=105&lang=0>.

⁵¹ Najveći broj prijavi pozitivno ili uz određene uslove biva rešen i na nivou EU.

⁵² Tako su u nekim slučajevima dva nemačka preduzeća svoju koncentraciju morala prijavljivati srpskoj Komisiji ukoliko je jedno od njih imalo kontrolu nad većinskim delom nekog srpskog preduzeća. Lista odluka Komisije može se videti na sledećem linku: <http://www.kzk.org.rs/?link=108&lang=0>.

nijim metodama ekonomske politike.⁵³ U okviru procesa pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, a posebno u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji, uvođenje sistema evidentiranja i odobravanja različitih vidova pomoći nikako ne znači da će pomoć u velikoj meri biti zabranjena. Naprotiv, i u samoj EU je pomoć moguće dodeliti za razne svrhe poput ostvarivanja ekoloških ciljeva, određenih vidova politike zapošljavanja, pomoći nerazvijenim regionima.⁵⁴ Novina je što će svi davaoci pomoći – Vlada, pokrajina, lokalne samouprave, agencije, komore morati da poštuju određenu proceduru i da pre dodeljivanja pomoći odnosno donošenja propisa koji služi kao osnov za dodelu dobiju pozitivno rešenje Komisije za kontrolu državne pomoći. Ovo je značajna promena jer će ustanovljavanjem kriterijuma za dodelu pomoći po prvi put biti uveden red u ovu oblast, a država će imati manju slobodu za dodelu sredstava. Rad na implementaciji ovog sistema počeo je 2005. godine⁵⁵ izradom prvog izveštaja o dodeljenoj državnoj pomoći u Srbiji. Već se ovo može smatrati značajnom promenom jer je uvođenjem evidencije subvencija, po prvi put bilo moguće da se sagleda kolika su davanja svih nivoa države privredi i po kom osnovu (subvencije poljoprivredi nisu deo ovog popisa). Ipak, ključnu promenu će predstavljati početak rada Komisije koja će kontrolisati zakonitost dodele državne pomoći. U tom smislu se 2007. ušlo u postupak izrade Zakona o kontroli državne pomoći koji je nakon dužeg čekanja konačno usvojen aprila 2009.⁵⁶ Početak izrade ovih izveštaja i uvođenje kontrole dodele državne pomoći je, uz uvođenje Državne revizorske institucije, značajan korak za kontro-

⁵³ Tako je simbolički pogubno po srpsku privredu nastavljeno subvencionisanje Grupe Zastava i održavanje neprofitabilne proizvodnje. Sredstva su bila izuzetno velika – neke procene dostižu i sumu od 750 miliona evra (http://www.vibilia.rs/srpski/izvestaj/0508/Zastava%20automobili_060706.pdf). Paradoksalno je što su sa tim novcem Vlade mogle da privuku veliki broj investitora i zaista omoguće rast industrijske proizvodnje. O implikacijama ovog stila vladavine po nauku, prosvetu i kulturu pogl. Milenković (2009).

⁵⁴ Više o pojmu državne pomoći u pravu EU kao i o različitim vidovima pomoći videti: Jones and Sufrin (2008).

⁵⁵ Na početku je od srpske administracije zahtevano da napravi popis davanja privredi. Ovo je bio značajan korak jer je prvi put dobijen popis dodeljene pomoći i utvrđeno koliki procenat društvenog proizvoda biva utrošen na subvencije (1,91% BDP u 2008.). Najnoviji Izveštaj o dodeljenoj državnoj pomoći za 2008. godinu se može naći na: <http://www.mfin.sr.gov.yu/download/pdf/dokumenti/Izvestaj%20o%20dodeljenoj%20drzavnoj%20pomoci%20u%20Republici%20Srbiji%20u%202008.%20godini,%2021.9.2009.pdf>.

⁵⁶ O celokupnom radu na izradi zakona videti: Petrović (2009). U trenutku predaje rada u štampu, u toku je izrada podzakonskih akata a za početak rada Komisije je potrebno i da Vlada izabere njene članove.

lu Vlade i nadzor nad trošenjem novca poreskih obveznika.⁵⁷ S obzirom na slabo poznavanje ove problematike u našoj javnosti,⁵⁸ biće neophodan naporan rad sa predstavnicima vlasti i privrede da bi se navikli na drugačija pravila u ovoj oblasti.⁵⁹ Reč je o velikoj novini u našem pravnom sistemu i značajnoj kulturnoj promeni, koja mislim da bi mogla u narednom periodu biti interesantno polje kako za pravne tako i za antropološke istraživače.

Srpsko selo

Selo i poljoprivreda i dalje igraju važnu ulogu u identitetu većeg dela srpske populacije. Nekoliko je razloga za to. Značajan procenat stanovništva Srbije i dalje živi na selu, ili živi na selu i radi u gradu zadržavajući određeni obim poljoprivredne aktivnosti, ili je urbano stanovništvo seoskog porekla. Tome treba dodati i uticaj retradicionalizacije srpske populacije tokom devedestih godina. Iako značaj poljoprivrede za srpsku ekonomiju opada,⁶⁰ u svesti građana, a posebno u popularnim predstavama i mitovima koje narod o sebi gaji, ona i dalje mitski-popularno egzistira kao "velika razvojna šansa" Srbije,⁶¹ ili čak i kao njena "komparativna prednost". Neretko se u javnosti može čuti i lamentiranje zbog "izumiranja srpskog sela" koje je najčešće inspirisano odlaskom uglavnom mlađe ruralne populacije u veća mesta.⁶²

⁵⁷ Pored kontrole davanja subvencija važan instrument predstavlja i uvođenje Državne revizorske institucije koja je nakon početnih problema u vezi sa obezbeđivanjem sredstava za funkcionisanje 2009. po prvi put priprema izveštaj o kontroli trošenja novca od strane državnih organa. Videti: <http://www.emportal.rs/vesti/srbija/101187.html>.

⁵⁸ Više o kontroli državne pomoći kao novini u srpskom pravu videti: Jovanović N., 2006, Regulisanje subvencija u SSP: udar na domaći ekonomski suverenitet ili šansa za unapređenje privrede, Srpska pravna revija 1 (3), Pravni forum.

⁵⁹ Potencijalan problem u praksi će biti i realizacija zakonskog rešenja koje propisuje da se svaki propis koji predviđa meru državne pomoći mora prethodno prijaviti Komisiji za kontrolu državne pomoći i dobiti njeno odobrenje. Prvu prepreku će predstavljati nedovoljna upoznatost naše administracije i funkcionera na svim nivoima sa pojmom i sistemom kontrole državne pomoći, dok će drugi problem biti nedostatak administrativnih kapaciteta za sprovođenje kontrole.

⁶⁰ Poljoprivreda i dalje zauzima važno mesto u društvenom proizvodu Srbije i učestvuje sa oko 10% što predstavlja pad u odnosu na ranije godine. Istovremeno se povećava obim poljoprivredne proizvodnje i izvoz poljoprivrednih proizvoda. Ovo je pozitivan trend i jedan od pokazatelja razvoja srpske ekonomije.

⁶¹ To ističu i autori studije *Reforme u Srbiji* (Petrović 2009, 47).

⁶² Ipak, ovo nije nova pojava u Srbiji, najveća migracija seoskog stanovništva u urbana područja se desila od pedesetih do sedamdesetih godina prošlog veka tokom ubrzane industrijalizacije zemlje. O starosnoj strukturi srpskog sela videti: Predojević (1999).

U Srbiji se trenutno odigravaju važni procesi u kojima reforme zakonodavstva i pristupanje EU igraju ključnu ulogu: 1) smanjenja dela stanovništva koje se aktivno bavi poljoprivredom, 2) uvećavanja poljoprivrednih poseda, 3) povećavanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda i rast njihovog izvoza kao i 4) postepeno uvođenje standarda kvaliteta proizvoda i njihove kontrole. Svi navedeni procesi imaju i tek će imati uticaja na izgled ali i broj i raspored naselja u Srbiji, i od politike trošenja novca na ruralni razvoj će i zavisiti njihov ishod.

Transformacija kroz koju tokom ovih procesa prolaze, ili će tek proći, srpski poljoprivrednici veoma je značajna.⁶³ Ona se pre svega ogleda u novim pravilima za evidentiranje poseda i poljoprivrednih domaćinstava, sistema finansiranja, ali i u novim pravilima o kvalitetu i zaštiti proizvoda koji se moraju poštovati kao i o pravilima o dobrobiti životinja.⁶⁴ Dodatno, srpsku poljoprivredu (potencijalno) čeka izlaganje značajnoj konkurenciji obimno subvencionisanih proizvođača iz Evropske Unije.

Značajnu promenu u poslednjih nekoliko godina predstavlja proces registrovanja poljoprivrednih gazdinstava, kao preduslov za učešće u Vladinim šemama za poljoprivredne podsticaje. Ovakav registar predviđa i novi Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju iz 2009. koja, pored registra poljoprivrednih gazdinstava, predviđa i formiranje Uprave za agrarna plaćanja koja će distribuirati poljoprivredne subvencije jednog dana kada Srbija bude u EU. Novi momenat predstavljaće izvor sredstava – budžet EU a ne nacionalni, čime će porasti i interesovanje srpskih seljaka za Zajedničku poljoprivrednu politiku. Doći će u velikoj mери i do pomeranja težišta interesovanja srpskih farmera sa Vlade Srbije i Ministarstva poljoprivrede na Evropsku Uniju, i realistično je očekivati skoro *interesno organizovanje srpskih poljoprivrednih proizvođača za lobiranje u okviru EU*.

Zanimljivo je da se Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju osnovnim oblikom poljoprivrednog gazdinstva i dalje smatra porodično poljoprivredno gazdinstvo (član 16). Iako ovakvo rešenje odgovara stvarnosti, može se diskutovati da li je dugoročno dobro za Srbiju da insistira na porodičnim gazdinstvima ili da stimuliše korporativno bavljenje poljoprivredom. U narednom periodu će svakako značajna pažnja morati da se usmeri na bolju integraciju poljoprivrednika i članova njihovih porodica u sistem socijalne zaštite i povećanje iznosa doprinosa za penziono osiguranje koje poljoprivrednici uplaćuju. Smatram da je to jedan od preduslova da se redukuje siromaštvo u staračkim seoskim domaćinstvima u budućnosti.⁶⁵

⁶³ Dobra kritika nekonzistentnosti reformi i nedovoljnosti učinjenog može se naći u studiji: Mijatović (2008, 48).

⁶⁴ Zakon o dobrobiti životinja na potpuno novi način reguliše kako se može postupati sa životinjama uopšte, pa i sa domaćim životinjama koje se koriste za proizvodnju.

⁶⁵ Istraživanja siromaštva u Srbiji lociraju veći broj siromašnih građana u ruralnim područjima a Vlada već više godina sprovodi programe jednokratne finansijske pomo-

Konačno, trgovina poljoprivrednim proizvodima prolazi kroz velike promene. Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju je posebnim aneksom propisano postepeno snižavanje carinskih stopa na uvoz u Srbiju za veliki broj pojedinačnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, a za veliki broj i potpuno ukidanje.⁶⁶ To je značajan korak za bolju ponudu na srpskom tržištu ali i veliki izazov za srpske poljoprivrednike da povećaju konkurentnost svojih proizvoda u situaciji kada nemaju jednak nivo subvencija kao proizvođači iz EU. S druge strane, nemaju ni isti broj obaveza i standarda koji moraju da poštuju ali se ta situacija postepeno menja. Ukoliko bi Srbija ušla u EU u periodu predviđenom SSP-om za snižavanje carina (što nije nemoguće), onda bi se i priključio EU sistemu subvencija. Na taj način bi srpski seljaci postali evropski farmeri. Pored značajnih subvencija koje će dobijati kao podršku za svoju proizvodnju, moraće da poštuju pravila o ograničenjima proizvedenih količina i druge propise navedene ranije u tekstu. Tako će se srpski farmeri naći u situaciji odnosa s entitetom koji pruža neuporedive benefite ali sa druge strane signifikantno normira različite aspekte ruralnog života.

Može se izvući zaključak da su promene koje se dešavaju na srpskom selu duboke i dalekosežne, iako tako ne deluje na prvi pogled. Mišljenja sam da one predstavljaju dalji korak u modernizaciji i urbanizaciji srpskog društva, a evropske integracije i konkretne mere koje se sprovode predstavljaju samo okvir u koji je transformacija smeštena.

Zaključak

Srpsko društvo tokom poslednjih deset godina prolazi kroz značajne promene. Transformacija pravnog sistema se u najvećoj meri odigrava kroz proces evropskih integracija i harmonizaciju prava sa pravnim poretkom EU. Može se zaključiti da je za promene u Srbiji značajno što se one odvijaju u strukturanom okviru i što su nadgledane od strane Evropske Komisije i sa (relativno striktno) postavljenim rokovima. Osim toga, ovakav način promena involvira veliki deo srpske administracije, omogućavajući joj da se pripremi za budući period kada će, pored nacionalnih, delovati i kao primenjivač komunitarnih propisa.

ći staračkim seoskim domaćinstvima. Dodatno, uvedene su i mere subvencionisanja poljoprivrednih imanja po hektaru, što je nedavno označeno od strane Svetske banke kao loše targetirana socijalna pomoć koja iziskuje puno sredstava a proizvodi slabe rezultate (Serbia: Doing More with Less: Addressing the Fiscal Crisis by Increasing Public Sector Productivity, 53).

⁶⁶ O promenama u režimu trgovine poljoprivrednim proizvodima videti: Katić, Popović i Milanović (2008).

Analizom određenih aspekata ekonomskog zakonodavstva može se doći do nekoliko značajnih zaključaka. Prvi je da su na mnogim poljima pokrenuti civilizacijski procesi i iskazana, barem delimična, politička spremnost da se nešto i izmeni. Iako je prošlo već devet godina od formalnog početka tranzicije, postoji utisak da su u mnogim oblastima napravljeni, iako pozitivni i značajni, tek početni koraci. Drugi zaključak je da se svest o potrebi suštinskog menjanja pristupa ekonomiji i shvatanje privrednog okruženja relativno sporo izgrađuju i da protekcionizam i dalje dominira, što primer NIS-a najbolje ilustruje.

Rezultati promena se razlikuju u zavisnosti od oblasti. Tako je kontrola ponašanja aktera na tržištu zakonski regulisana, dok se jačanje pozicije Komisije za kontrolu konkurencije i njen veliki uticaj na ponašanje privrednika tek očekuje. Sistem kontrole državne pomoći je tek u nastajanju, ali sama činjenica da je u Srbiji započeto evidentiranje subvencija predstavlja element preko potrebne kontrole i discipline u trošenju javnog novca. Najveću promenu svakako predstavlja značajna redukcija carina i namera da se u potpunosti ukinu sa EU kao najvećim tržištem na svetu. Manje ili više voljno, ovaj proces je prinudio srpske privrednike i poljoprivrednike da drugačije pristupaju poslu i percipiraju sebe kao deo većeg tržišta. Javna preduzeća su dokaz uzdržanih promena i pristupa ekonomiji kao i predanosti srpskih Vlada tokom protekle decenije za razvoj konkurencije. Konačno, primena novih propisa koje će biti primenjene na selo i njegov razvoj pokazuju nam kako temeljne promene nekada nisu jasno vidljive.

Četvrto, zaključujem da izučavanje kulturnih promena, otpora prema njima ili sporosti istih dokazuju tezu sa početka teksta da je Srbija srećna što se nalazi u Evropi, i što zahvaljujući toj činjenici ima model(e) koje može preuzimati, kao i zainteresovanost evropske administracije da nadgleda i pomaže promene u Srbiji. Potvrđuje se i (nevesela) činjenica da je mnoge kulturne promene i domašaj uticaja prava na njih moguće u ovom trenutku samo anticipirati i prognozirati njihov intenzitet i tok.

Konačno, i bez pretenzije da ovaj rad bude protumačen kao kompletna evaluacija srpske tranzicije, želeo bih da ocenim tempo dosadašnjih promena. S obzirom na jako socijalističko nasleđe u privredi i njenom poimanju, na (u velikoj meri) egalitarističko siromaštvo u kome je naše društvo živelo kroz svoju istoriju, trenutne ekonomske i pravne promene u Srbiji su signifikantne. One nisu uvek dovoljno brze ali predstavljaju temelje velike kulturne promene u decenijama koje slede.

Literatura:

- Bartlett, W. 2008. Regional integration and free-trade agreements in the Balkans: opportunities, obstacles and policy issues. *Economic Change and Restructuring* 42 (1-2): 25-46.

- Begović, B. i B. Mijatović (ur.) 2005. *Četiri godine tranzicije u Srbiji*. Beograd: Centar za liberalno demokratske studije.
- Benacchio, A. G., and B. Pasa. 2005. *A common law for Europe*. Budapest: CEU Press.
- Besarović, V. 2008. "Pravno regulisanje državne pomoći u Evropskoj Uniji i Svetskoj trgovinskoj organizaciji". U *Pravni kapaciteti Srbije za evropske integracije*, ur. S. Lilić. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Bošnjak, M. 2008. *Reforma realnog, finansijskog i javnog sektora u tranzicionom periodu 2001-2008. godine*. Dostupno na: <http://www.ekof.bg.ac.yu/centri/nde/2009/01/Marinko%20Bosnjak.pdf>.
- Cabau, E., L. Hancher, and C. Jones. 2006. *Eu Energy Law: The Internal Energy Market*. Claeys & Casteels.
- Commission staff working document: Serbia 2009 Progress Report*. European Union: European Commission. Dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/sr_rapport_2009_en.pdf.
- Cotterrell, R. 2004. Law in culture. *Ratio Juris* 17 (1): 1-14.
- Erdei, I. 2008. *Antropologija potrošnje - teorije i koncepti na kraju XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gaćanović, I. 2009. *Problem evropskog identiteta: Uvod u antropologiju Evropske Unije*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Hillion, C. 2004. "The Copenhagen criteria and their progeny". In *EU enlargement: a legal approach*, ed. C. Hillion, 1-22. Oxford: Hart.
- Jones, A., and B. Suftrin. 2008. *EC Competition Law: Text, Cases and Materials*. OUP, Online chapter on State Aids. Dostupno na: http://www.oxfordtextbooks.co.uk/orc/jones_sufrintcm3e/.
- Josifidis, K. L. i Z. V. Prekajac. 2004. Politički i ekonomski faktori zakasnele tranzicije u Srbiji. *Sociološki pregled* 38 (1-2): 67-83.
- Katić, B., V. Popović i M. R. Milanović. 2008. Uticaj sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju na poljoprivredu Republike Srbije – globalni pristup. *Ekonomika poljoprivrede* 55 (4): 339-354.
- Koković, D. 2000. Kultura kao činilac tranzicije i modernizacije. *Teme* 24 (1-2): 47-64.
- Kovačević, I. 2007. *Antropologija tranzicije*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Kovačević, M. 2005. Tranzicija privrede Srbije i institucionalizacija odnosa sa svetskom trgovinskom organizacijom i Evropskom unijom. *Tržište, novac, kapital* 38 (4): 29-40.
- Lajović, D. 2003. Faktori razvoja kompanije s osvrtom na naše prilike. *Privredna izgradnja* 46 (1-2): 123-128.
- Lopandić, D. 2006. Karakteristike SSP-a Evropske Unije sa zemljama Zapadnog Balkana. *Srpska pravna revija* 1 (3): 111-125.
- Marković-Bajalović, D. 2000. *Tržišna moć preduzeća i antimonopolsko pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Mijatović, B. (ur) 2008. *Reforme u Srbiji: dostignuća i izazovi*. Beograd: Centar za liberalno demokratske studije.
- Milenković, M. 2009. O brojanju i merenju (drugih) ljudi (za novac). *Antropologija* 8: 33-52.
- Miščević, T. 2009. *Pridruživanje Evropskoj Uniji*. Beograd: Službeni glasnik.

- Naumović, S. 2006. On the heaviness of feathers, or what has culture got to do with the failure to establish an organic poultry production business in contemporary Serbia? *Etnoantropološki problemi* 1 (1): 103-124.
- Pavlica, B. 2005. Migracije iz Jugoslavije u Nemačku – migranti, emigranti, izbeglice, azilanti. *Međunarodni problemi* 57 (1-2): 121-158.
- Petrović, M. 2009. Državna pomoć u Republici Srbiji. *Izazovi evropskih integracija* 1 (5): 95-112.
- Predojević, J. R. 1999. Starenje seoskog stanovništva Jugoslavije. *Stanovništvo* 37 (1-4): 73-92.
- Prošić-Dvornić, M. (ur.) 1994. *Kulture u tranziciji*. Beograd: Plato.
- Prošić-Dvornić, M. 1995. Modeli 'retradicionalizacije' – put u budućnost vraćanjem u prošlost. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XLIV: 293-309.
- Serbia: Doing More with Less: Addressing the Fiscal Crisis by Increasing Public Sector Productivity*. Document of the World Bank. Dostupno na: http://siteresources.worldbank.org/SERBIAEXTN/Resources/Serbia_PER_web.pdf.
- Sharkey, W. 1982. *The Theory of Natural Monopoly*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shore, C. 2000. *Building Europe – the cultural politics of european integration*. London: Rotledge.
- Skopljak, Z. 2007. The Competition Commission: One Year On. *Quarterly Monitor* 8: 65.
- Tripković, M. i G. Tripković. 2008. Zakasnela tranzicija u Srbiji i (ne)mogućnost 'opamećivanja' srpskih elita. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 124: 7-30.
- Votson, A. 2000. *Pravni transplantanti – pristup uporednom pravu*. Beograd: Pravni fakultet (prevod s engleskog).
- Vukadinović, R. 2006a. O evropeizaciji i harmonizaciji domaćeg prava sa pravom EU u Procesu stabilizacije i pridruživanja još jednom. *Srpska pravna revija* 1 (3): 127-141.
- Vukadinović, R. 2006b. *Pravo evropske Unije*. Kragujevac: Centar za pravo evropske Unije.
- Wyatt, D., and A. Dashwood. 2006. *European Union Law*. London: Sweet&Maxwell.

Marko Milenković

The Adoption of European Standards in the Sphere of Economic Law and (Anticipated) Cultural Change in Serbia

Serbian society has undergone significant changes over the last ten years. The transformation of the legal system has taken place mostly through the process of European integrations and harmonization of legislation with the EU legal order. The primary focus of the paper is on the study of (anticipated) cultural change which is brought about by changes in economic law. By studying changing attitudes to business operation, the paper seeks to answer the questions of whether we can learn something about cultural change by analyzing economic law and whether we are witnessing the transformation of Serbian ci-

tizens into "European citizens", consumers, businessmen, farmers, bureaucrats or politicians. Some of these changes are already in evidence, and it can be said that considerable progress has already been made. Nevertheless, in most areas reforms have yet to be enacted, and therefore this transformation along with its outcome and results can only be anticipated. Following an overview of the Stabilization and Association Process, the signing of the Stabilization and Association Agreement (SAA), and the process of harmonization of legislation and monitored reforms, the paper goes on to analyze whether and to what extent the following have taken place: 1) the opening up of the Serbian economy to foreign competition (primarily European), 2) the implementation of reforms and the introduction of competition rights and government subsidy control, 3) changes in rural Serbia as part of the process of preparation for accession to the EU. It can be concluded that European integrations and the adoption of a series of different standards represent an instrumental framework for significant cultural change in Serbian society. The change will be fundamental and will take long to bring about. For this reason it can only be partially anticipated what its effects will be and whether and to what extent changes will be accomplished in each of the areas mentioned.

Key words: law as instrument, cultural change, transition, harmonization of legislation, Republic of Serbia, EU, legal transplants, competition, government subsidy, visa liberalization, freedom of movement

Marko Milenković

Adhésion aux standards européens dans le domaine du droit
économique et changement culturel (anticipé) dans
la République de Serbie

La société serbe lors de ces dix dernières années subit d'importants changements. La transformation du système juridique se déroule dans une très large mesure à travers le processus des intégrations européennes et l'harmonisation du droit avec le système juridique de l'EU. Dans mon travail je me suis concentré principalement sur l'étude du changement culturel (anticipé) découlant des changements de législation économique. L'objectif du travail est d'explorer au moyen de l'étude du changement d'attitude dans les affaires, s'il est possible à l'aide de l'analyse de la législation économique d'apprendre quelque chose sur le changement culturel et si nous sommes témoins de la transformation des citoyens de Serbie en "citoyens européens", consommateurs, hommes d'affaires, agriculteurs, bureaucrates ou politiciens. Certains des changements sont déjà présents et il est possible d'affirmer que d'importants

progrès ont déjà été faits. Toutefois, dans le plus grand nombre de régions de Serbie, on est encore loin des réformes accomplies; c'est pourquoi il n'est possible que d'anticiper la transformation, son aboutissement et ses résultats. Après un rappel du processus de stabilisation et d'association, de la signature de l'Accord de stabilisation et d'association ainsi que du processus d'harmonisation juridique et des réformes observées, j'analyserai dans ce travail si et dans quelle mesure on en est parvenu ou non : 1) à l'ouverture de l'économie serbe envers la concurrence étrangère (principalement européenne), 2) aux réformes et à l'introduction du droit à la concurrence et au contrôle de l'aide de l'État, 3) à des changements dans le milieu rural serbe dans le processus de préparation pour l'UE. Il est alors possible de conclure que les intégrations européennes et l'adhésion à une série de standards différents représentent un cadre instrumental pour un changement culturel important dans la société serbe. Ce changement est profond et sera durable. Pour toutes ces raisons il n'est possible que d'anticiper, et encore incomplètement, quelle sera sa portée et si et dans quelle mesure dans chacun des domaines évoqués les changements seront réalisés.

Mots-clés: droit comme instrument, changement culturel, transition, harmonisation du droit, République de Serbie, UE, "transplantations" juridiques, concurrence, aide de l'État, libéralisation du régime des visas, liberté de mouvement